

«Η ποιητική των παραμυθιών: Το παράδειγμα του βιβλίου *Μαραλά, η Μάνα των Παραμυθιών* της Χριστίνας Φραγκεσκάκη».

Μίκα Ντάκα

Δασκάλα, Απόφοιτη του Π.Μ.Σ. «Παιδικό Βιβλίο και Παιδαγωγικό Υλικό»

Τ.Ε.Π.Α.Ε.Σ., Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Υποψ. Δρ. Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Ο βασικός στόχος του παρόντος άρθρου είναι να ανιχνεύσει τις ποιητικές ορίζουσες του βιβλίου *Μαραλά, η Μάνα των Παραμυθιών*, της Χριστίνας Φραγκεσκάκη, μέσα από τις οποίες διαφαίνονται τα θεμελιώδη ζητήματα της πορείας του ανθρώπου στον κόσμο: η ζωή, ο θάνατος, η σχέση με τη φύση και τον Άλλο. Αξιοποιώντας αρχές από τη σύγχρονη οικολογική σκέψη αλλά και τη θεωρία της λογοτεχνίας, επιχειρείται μια νέα ανάγνωση του βιβλίου, ενώ, ανατρέχοντας στην αρχαία ελληνική φιλοσοφική σκέψη, εντοπίζονται σημαίνουσες διακειμενικές της απηχήσεις.

Εισαγωγικά

Το παραμύθι και η ποίηση έχουν κοινές ρίζες. Στην προαστική κοινωνία μέσω των βάρδων ή των λαϊκών τραγουδιστών και των παραμυθιάδων, παραμύθι και ποίηση απευθύνονταν στην κοινότητα. Το λαϊκό αλλά και το σύγχρονο επώνυμο παραμύθι, ως λογοτεχνικά έργα τέχνης περιέχουν μοτίβα και διακείμενα κι εκείνες τις εικόνες που τα καθιστούν αφηγηματικά ποιητικά γεγονότα. Η συγκεκριμένη δυναμική αλληλεπίδραση είναι δυνατόν να διαπιστωθεί και στο πλαίσιο της διδακτικής τους αξιοποίησης, όπου είναι δυνατόν να εμπνεύσουν και τη δημιουργία ποιημάτων (Παπανικολάου-Τσιλιμένη 1992: 51).

Η ποιητική ορίζουσα ενός παραμυθιού αναδεικνύεται μέσα από τις εικόνες και τους ήχους που αναδύει η ιστορία και ιδίως, όταν φωτίζονται θέματα που καθορίζουν τον άνθρωπο και την πορεία του στον κόσμο. Τα παραμύθια έχουν «μια επαρκή ποιητική δύναμη», φέρνουν τον άνθρωπο σε επαφή με βασικά υπαρξιακά ζητήματα, όπως η ζωή, ο θάνατος, η αγάπη και φωτίζουν τη σχέση ανθρώπου και φύσης ή τις σχέσεις παιδιών κι ενηλίκων (Αναγνωστοπούλου 2002: 89, 96). Η μουσική δε, έχει σπουδαίο ρόλο στη δημιουργία ενός παραμυθιού. Ο παραμυθολόγος Max Lüthi σημειώνει ότι η μουσική μαζί με τις μυρωδιές παίζουν σημαντικό αισθητικό ρόλο σε παραμύθια της Ανατολής, ενώ στα ευρωπαϊκά παραμύθια συναντώνται περισσότερο στις λογοτεχνικές διασκευές τους (Lüthi 2018: 62, 64). Ωστόσο, υπογραμμίζει ο ίδιος, ότι τα μουσικά όργανα στην πλοκή ενός παραμυθιού δεν παίζονται για καλλιτεχνικούς σκοπούς ή για διασκέδαση, αλλά εξυπηρετούν «μια γητευτική επιρροή στην ιστορία», ενώ οι στίχοι όταν τραγουδιούνται, έχουν μια υψηλότερη και διαφορετική αισθητική λειτουργία στην αφήγηση από εκείνη των μουσικών οργάνων (Lüthi ό.π.: 66).

Μαραλά, η Μάνα των παραμυθιών

Η *Μαραλά* είναι ένα εικονογραφημένο βιβλίο το οποίο, πέρα από την ποίηση που αποτυπώνει, δίνει αφορμή συζήτησης για θεμελιώδη ζητήματα, μέσα από την αρχαία ελληνική και τη σύγχρονη οικολογική σκέψη, τη θεωρία λογοτεχνίας, το

μαγικό ρεαλισμό που ως τρόπο αφήγησης το χρησιμοποιούν τα τελευταία χρόνια αρκετοί Έλληνες συγγραφείς.

Διαβάζοντας τη *Μαραλά* ταξιδεύουμε πίσω στο χρόνο, στον «*πιο παλιό καιρό του κόσμου*», όπως σημειώνεται με ποιητικό τρόπο στο βιβλίο (σελ.7¹). Τότε που η γη ήταν ένα απέραντο δάσος. Εκεί, στην καρδιά του, σε μια ξύλινη καλύβα, θα συναντήσουμε μια γριά γυναίκα, με μια ψυχή αγέραστη, ανθισμένη από τις ιστορίες και τα μυστικά της γης, που γνώριζε καλά. Μιλούσε όλες τις γλώσσες των ανθρώπων, των ζώων, των δέντρων των πουλιών, μιλούσε με τ' αστέρια, τον ήλιο, το φεγγάρι, τη βροχή, τις αστραπές, τους κεραυνούς. Έφτιαχνε τα φαγητά όλων των τόπων, ανακάτευε βότανα κι έκανε βάλσαμα και γιατρικά. «*Μα και Ρα και Λα/ Τ' όνομά μου Μαραλά*» (σελ.8). Έτσι μας συστήνεται τραγουδώντας, σε τροχαϊκό δωδεκασύλλαβο μέτρο, μ' ένα όνομα σαν λάχνισμα, μαγεύοντας όλη την πλάση. Το τραγούδι της Μαραλά με τους προαναφερόμενους στίχους, το οποίο επαναλαμβάνεται συχνά στην ιστορία, γίνεται εμβληματικό, γιατί προσφέρεται πάνω από το επίπεδο της καθαρής πλοκής και του λόγου, προσφέροντας, όπως προαναφέραμε, μια υψηλή αισθητική λειτουργία. Με τον ίδιο τρόπο συστήνεται και το μικρό κορίτσι που εμφανίζεται στη ζωή της Μαραλά, «*Ρο και δι και νη/ μένα με λένε Ροδινή*» (σελ. 17). Η Μαραλά θα γίνει για τη Ροδινή «ο σημαντικός άλλος», αφού της μεταλαμπαδεύει με αγάπη τις γνώσεις και τη σοφία της. Ανάμεσά τους θα αναπτυχθεί ένας ισχυρός δεσμός, που θα διαδραματίσει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του μικρού κοριτσιού.

Οικολογία και κοσμολογία στη Μαραλά

Η Μαραλά αποτελεί μια διαπολιτισμική, οικουμενική και συμπαντική φιγούρα. Είναι μέσα στη φύση και γίνεται ένα με τη φύση. Πρόκειται για την «*αρχετυπική γυναίκα*» που συμβολίζει τη Μεγάλη Μητέρα με τα μυστήρια της ζωής ή τη θετική όψη της Μητέρας Γης που συνδέεται με τη ζωή, την ανατροφή, την αφθονία (Παπαντωνάκης, 2009: 161-162). Επίσης, η εικόνα της καλύβας με την αχυρένια σκεπή συμβολίζει, όπως σημειώνει ο θεωρητικός της λογοτεχνίας Gaston Bachlelard, «το βαθύ ριζοβόλημα της λειτουργίας του 'κατοικώ'» και τις βιωμένες αναμνήσεις που γίνονται αναμνήσεις της φαντασίας, από όπου ακτινοβολεί ένα σύμπαν που στοχάζεται, ένα σύμπαν έξω από το σύμπαν (Bachlelard 1982: 59). Μας παραπέμπει, επίσης, στις πρωτόγονες κοινωνίες αλλά και στη μυθολογική παράδοση της Χρυσής Εποχής, εκείνη που πίστευαν ότι ήταν η αρχή του κόσμου, όπου θεοί, άνθρωποι και ζώα «*επικοινωνούσαν ελεύθερα*» (Cooper, 1983: 19-20). Η Μαραλά είναι μια πρωτόπλαστη ή η Μάνα Γη, η Μάνα των παραμυθιών με μια παγκόσμια γλώσσα που προέρχεται από το ζύμωμα των πολιτισμών.

Από την αρχή του βιβλίου προβάλλεται ο ταπεινός τρόπος ζωής της, ο οποίος είναι τόσο πλούσιος και αυτάρκης. Σε έναν τόπο ουτοπικό, έναν κήπο της Εδέμ. Ένα χαμένο παράδεισο για το σύγχρονο άνθρωπο. Έναν κόσμο, που σύμφωνα με την οικοκεντρική αντίληψη αρνείται τον οντολογικό διαχωρισμό ανθρώπινου και μη ανθρώπινου κόσμου και αναγνωρίζεται η εγγενής αξία όλων των όντων σε έναν ενιαίο φυσικό κόσμο (Bookchin, 1992: 26). Όταν η Μαραλά χάνει την όρασή της, ψηλαφίζει τις πέτρες, τα λουλούδια, τα αυγά των πουλιών και όλα όσα βρίσκονται γύρω της. Αν και τυφλή τα αναγνωρίζει, ακουμπά την καρδιά της στην καρδιά τους και ο χτύπος τους ενοποιείται: «*κι όλα γίνονταν ένα: τακ-τακ-τακ*» (σελ. 12). Είναι μια τρυφερή και δυνατή εικόνα που μας παραπέμπει στις απόψεις του κοινωνιολόγου Edgar Morin, σύμφωνα με τις οποίες ο άνθρωπος «εγγράφει» μέσα του το

οικοσύστημα (Morin, 1990: 27-30), αλλά και του Murray Bookchin, εκφραστή της Κοινωνικής Οικολογίας, για την «ενότητα στη διαφορά» και τη «βαθιά σχέση κοινωνίας - φύσης» (Bookchin, 1992: 30-35, 53). Στη σχέση της Μαραλά με τη φύση αντανακλώνονται αξίες όπως η φιλία, ο σεβασμός, η αλληλεγγύη των όντων. Είναι ένας ενιαίος κόσμος συμμετοχής, συμπληρωματικότητας και αλληλεπίδρασης μορφών ζωής με ξεχωριστές ιδιότητες, όπως η γονιμότητα, η δημιουργικότητα και η σκοπιμότητα στη βάση της ηθικής της ελευθερίας και όχι της κυριαρχίας (Bookchin, 1992: 26-27). Όταν η Μαραλά γέρασε τόσο πολύ και δεν μπορούσε πια να φάει, οι φίλοι της, τα πουλιά, έσταζαν νερό και μέλι με τα ράμφη τους, μέσα στο γέρικό της στόμα. Ακόμα και όταν είχαν μακρύνει τόσο πολύ τα μαλλιά της -σύμβολο σοφίας κι εκείνη τα 'σερνε στο χώμα, τα πουλιά της έκαναν πλεξούδα, όπου έφτιαζαν φωλιές. Κι έπειτα, τα υπόλοιπα πετούμενα της φύσης κουβάλησαν σπόρους και καρπούς, χώμα και νερό. Τα μαλλιά της Μαραλά γίνονται μήτρα νέας ζωής. Αναφέρεται στο βιβλίο:

« (...) κι οι σπόροι φύτρωσαν και έγιναν λουλούδια της άνοιξης και του χειμώνα. Και γέμισε η πλεξούδα της Μαραλά χρώματα (...) Και οι καρποί ωρίμασαν κι αυτοί, και δρόσισαν με τους χυμούς τους τα μαλλιά της. Και τα πουλιά κλώσησαν τα αυγά τους, κι όταν ζέστανε ο καιρός, έσπασαν τα τσόφλια κι άνοιξαν σιγά σιγά και βγήκανε τα καινούργια πουλιά κι έμαθαν κι αυτά το τραγούδι (...)» (σελ. 11).

Εδώ έχουμε μια εικόνα μαγικού ρεαλισμού, όπου το πραγματικό ενώνεται με στοιχεία φανταστικά σαν να είναι αληθινά, δίχως οι ήρωες και οι αναγνώστες να απορούν και να ταλαντεύονται ανάμεσα στη φαντασία ή στην πραγματικότητα (Bowers, 2004: 22). Η πραγματικότητα της πλοκής δεν ανατρέπεται, αλλά ενισχύεται ώστε να αμφισβητηθεί η εξωκειμενική πραγματικότητα και κατ' επέκταση ο αναγνώστης να δημιουργήσει μια άλλη δική του «όχι στο επίπεδο της φθοράς, αλλά σε εκείνο της θετικής ουτοπίας» (Παπαδάτος, 2014: 178, 181-182, 195).

Ο καιρός περνούσε έτσι για τη Μαραλά και τους φίλους της, μέχρι που μια μέρα ενός βαρύ χειμώνα, όπου όλα ήταν σκεπασμένα από σιωπή, χιόνι και πάγο, ένας κρότος σαν άγριος κεραυνός αναστάτωσε τα πλάσματα της φύσης, τα οποία άφησαν την πλεξούδα της Μαραλά και έτρεξαν στο ποτάμι να δουν τι συμβαίνει. Αναφέρεται στο βιβλίο:

« (...) και τότε είδαν να 'ρχεται από μακριά, να κατεβαίνει με μεγάλη ορμή και να σπάει τα παγωμένα νερά με τρομερό κρότο ένα κόκκινο σημάδι. Το σημάδι πλησίαζε και πλησίαζε, ώσπου έφτασε στην όχθη. Ήταν ένα κορίτσι με κατακόκκινα μαλλιά. Στεκόταν πάνω σε μια ξύλινη σανίδα και τους χαμογελούσε. Κι επειδή ήταν η ώρα που ρόδιζε η αυγή, το είπανε αμέσως Ροδινή. Και μετά τραγουδήσανε, Ρο και δι και νη καλώς ήρθες Ροδινή (...)» (σελ. 14).

Η συγγραφέας χρησιμοποιεί τη λέξη «κρότο» για να μας μεταδώσει εκρηκτικά την κατακλυσμιαία εικόνα της έλευσης του κοριτσιού, μέσα από τη γενεσιουργό δύναμη του νερού. Πρόκειται για μια εικόνα που μας παραπέμπει στη γέννηση του ανθρώπου. Στη ζωή του που ξεκινά μέσα στο αμνιακό υγρό και την έξοδό του στον κόσμο με κρότο, με το κλάμα του, δηλαδή. Το νερό, σημειώνει ο Bachelard, είναι μια «πλήρης ποιητική αλήθεια» Bachelard (1985: 21). Εδώ όμως έχουμε και μια φιλοσοφική προέκταση. Το ποτάμι, από όπου αναδύεται η Ροδινή, μας οδηγεί στη φιλοσοφική σκέψη του Ηράκλειτου. Το νερό με τη μορφή του ποταμού, κατά το φιλόσοφο ταυτίζεται με τη διαρκή κίνηση και τη μεταβολή στον κόσμο

(Kirk, 1993: 263): «...πάντα χωρεί, και ουδέν μένει και ποταμού ροή απεικάζων ως δις εις τον αυτών ποταμόν ουκ αν εμβαιήσ» (Πλάτωνος Κρατύλος, 402 Α).

Η Μαραλά προσφέρει στο κορίτσι όλη της τη γνώση. Παλιές συνταγές, το ζύμωμα του ψωμιού, βότανα για τους πόνους. Κι ακόμα περισσότερο, της προσφέρει τον παρηγορητικό λόγο των παραμυθιών, αυτών που η Ροδινή αργότερα με τη σειρά της θα διαδώσει στον κόσμο. Γύρω από τη φωτιά άκουγε ιστορίες, μέχρι που αποκοιμιόταν. Η προφορική αφήγηση είναι συνυφασμένη με την αίσθηση της ακοής, η οποία, όπως σημειώνει ο Lüthi, «οδηγεί στο εσωτερικό του ανθρώπου, δηλαδή στο αόρατο, στα βάθη» (Lüthi 2018: 63). Από την άλλη, η φωτιά σύμφωνα με τον Bachelard, ταυτίζεται με τον ονειροπόλο άνθρωπο, ο οποίος ζει σε ένα παρελθόν που δεν είναι αποκλειστικά δικό του, αλλά περιέχει τις πρώτες φωτιές του κόσμου (Σαμαρά, 1987: 93). Η φλόγα μεταδίδει την επιθυμία της ανύψωσης και της διάδοσης του φωτός. Έτσι και η Ροδινή μυείται στον κόσμο των παραμυθιών μέσω της ακρόασης ενώ πραγματώνεται μια διαλεκτική του έσω και του έξω που οδηγεί στη σταδιακή πνευματική ανάπτυξη κι εξέλιξη. Προεκτείνοντας στο επίπεδο της ανάγνωσης, θα λέγαμε ότι η Ροδινή λειτουργεί μέσα στην ιστορία ως αναγνώστρια-ακροάτρια αφηγήσεων που εξάπτουν τη φαντασία της και, έτσι, αποκτά τις πρωταρχικές λογοτεχνικές εμπειρίες της, αυτές που αργότερα θα καθορίσουν τη ζωή της, όταν κατακτήσει σταδιακά τη δεξιότητα της γραφής. Κάποια στιγμή, λοιπόν, εκεί που άκουγε ιστορίες, έφτιαξε ένα νήμα με χορταράκια, φυλλαράκια και ανθούς και σχημάτισε τα πρώτα γράμματα, τα πρώτα που εμφανίστηκαν στον κόσμο. Επτά στον αριθμό, όπως τα επτά στάδια της δημιουργίας του κόσμου, κατά τη χριστιανική παράδοση ή τον ιερό αριθμό των πυθαγορείων φιλοσόφων. Και με τα πρώτα γράμματα έφτιαξε τις πρώτες λέξεις, εκείνες που άκουγε από τη Μαραλά. Η συγκεκριμένη σκηνή της ιστορίας, διακειμενικά μας μεταφέρει στο Νικηφόρο Βρεττάκο και στο ποίημα με τίτλο «Η γραφή μου»:

*Έμαθα γραφή και ανάγνωση
(πριν από τη γραφή και πριν από την ανάγνωση)
για να γράψω τη μέρα, τη νύχτα, το φως
(Βρεττάκος, 1984:15)*

Οι πρώτες λέξεις που σχημάτισε η Ροδινή ήταν: κεραυνός, φεγγάρι, ουρανός, βουνό, ποτάμι, νερό, χώμα, δέντρο. Λέξεις που άκουγε από το στόμα της Μαραλά, ποτισμένες με αγάπη. Επανερχόμαστε στο Βρεττάκο και στο ποίημα «Ο λόγος»:

*Απ' όλα τα πράγματα που υπάρχουν στον κόσμο γίνεται ο λόγος.
Δίχως χρώματα, αέρα, χώμα, νερό,
δίχως ήλιο, δεν γίνεται. Δεν γίνεται δίχως
τα ενενήντα στοιχεία· κι' ένα ακόμη: αγάπη.
Κι' αγάπη. Και πάλι αγάπη –
Για όλα
όσα υπάρχουν στον κόσμο και φτιάχνεται
ο λόγος, αγάπη (Βρεττάκος, 1961:)*

Η Μαραλά και η προσωκρατική σκέψη

Οι πρώτες λέξεις της Ροδινής συνδέονται με τα αρχέγονα στοιχεία του χώματος, του νερού, του φωτός και του αέρα. Να σημειώσουμε εδώ ότι παρόμοιες αναφορές συναντάμε και στο υπόλοιπο έργο της Φραγκεσκάκη. Είναι κάτι που μας παραπέμπει στο συγγραφικό έργο της Μάρως Λοϊζου, καθώς χρησιμοποιούν και οι

δύο βασικά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής σκέψης και, ιδιαίτερα της προσωκρατικής φιλοσοφίας (Παπαδάτος, 2011: 170-194). Η Φραγκεσκάκη μάς μεταφέρει στις φιλοσοφικές απόψεις του Εμπεδοκλή, ο οποίος κάνει λόγο για τα τέσσερα ριζώματα, τα κοσμογονικά στοιχεία, τη γη, το νερό, τη φωτιά, τον αέρα (Kirk, Raven & Schofield, 2006: 294, 307). Για το φιλόσοφο, η Φιλότητα –δηλαδή η αγάπη– και το Νείκος – δηλαδή η φιλονικία– είναι οι δυο αντίρροπες δυνάμεις που ασκούν πίεση στα στοιχεία αυτά, άλλοτε τα διαχωρίζουν κι άλλοτε τα ενώνουν, επιφέροντας με αυτόν τον τρόπο ισορροπία κι εξέλιξη στο κοσμικό γίγνεσθαι (Long, 1993: 538). Επίσης, σύμφωνα με τον Bachelard, τα τέσσερα ριζώματα είναι αναπόσπαστα και αρχέγονα συστατικά του ψυχισμού μας (Bachelard, 1985: 9), δημιουργούν φαντασιακές εικόνες που μας βοηθούν να βιώσουμε τη λογοτεχνία ως κίνηση, με μια δυναμική διαλεκτική διαδικασία που επηρεάζει τη γλώσσα, ενώνοντας το πραγματικό με το μη πραγματικό και συντηρώντας την επαφή μας με τις λέξεις, όταν έχουμε χάσει την επαφή με τα αντικείμενα (Πολίτης, 2011: 106). Κατά αντιστοιχία, η αγάπη της Μαραλά για τα παραμύθια οδηγεί στην ένωση των πρώτων γραμμάτων, έπειτα των λέξεων και, τέλος, ολόκερων των παραμυθιών της. Για να διασωθεί η προφορική αφήγηση μέσω του γραπτού λόγου, ο οποίος θα συμβάλει τελικά στη διάδοσή της και στην εξέλιξη του πνευματικού κοσμικού γίγνεσθαι. Μέρα με τη μέρα, τα παραμύθια μπαίνουν μέσα στο σακούλι της Ροδινής. Ξεχειλίζουν. Όσπου μια μέρα η Μαραλά της λέει: «*Κόρη μου, δεν σε χωράει πια ο τόπος εδώ... φύγε μακριά*» (σελ.22). Της αφηγείται την τελευταία ιστορία, γύρω από τη φωτιά, αποχαιρετά η μία την άλλη και η Μαραλά, σαν να έχει επιτελέσει τον σκοπό της στη γη, πεθαίνει, δίπλα στη φωτιά.

Η συνέχεια της Μαραλά - Επίλογος

Η Ροδινή, όπως όλοι οι ήρωες των παραμυθιών που αφήνουν το πατρικό τους, μια βασική λειτουργία των μαγικών παραμυθιών σύμφωνα με το Vladimir Propp, ξεκινά για την αποστολή της, για τη διάδοση των παραμυθιών αλλά και για το ταξίδι της αυτονομίας κι αυτογνωσίας (Propp, 1987). Η Ροδινή αποτελεί τη συνέχεια της Μαραλά, τη συνέχεια της αφήγησης και του κόσμου, η οποία περνά μέσα από θάλασσες, λίμνες και ποταμούς πάνω σε μια σανίδα. Έχει ένα σακούλι στον ώμο γεμάτο ιστορίες με σύμμαχους τον άνεμο και τα πουλιά, που τις ταξιδεύουν σε κάθε γωνιά της γης. Καμιά φορά δε, τα πουλιά αφήνουν τις ιστορίες

«(...) στον ώμο ενός ανθρώπου.. στον δικό σου ώμο»... «Λένε πως γι' αυτό δεν πρέπει να τρομάζεις όταν ένα πουλί κάθεται στον ώμο σου. Έρχεται για να σου αφήσει μια ιστορία που έφυγε και πέταξε από το τρυπημένο σακούλι της Ροδινής, του κοριτσιού με τα κόκκινα μαλλιά που έσπασε τον πάγο, που πρώτο έπλεξε τις λέξεις, τις λέξεις που άκουγε από τη Μαραλά, την πιο παλιά γυναίκα στον κόσμο (...)» (σελ.26-27).

Με αυτό τον τρόπο τελειώνει το παραμύθι, με μια τεχνική μεταμυθοπλασίας που εμπλέκει τον αναγνώστη στην ιστορία, δημιουργώντας μια ζύμωση ανάμεσα στον μυθοπλαστικό και στον πραγματικό κόσμο.

Καταληκτικά, η *Μαραλά* είναι ένα ποιητικό παραμύθι, γεμάτο εικόνες και ηχοχρώματα. Είναι μια αφήγηση για τη δύναμη της αφήγησης και της αγάπης. Επιδέχεται μια πολυπρισματική ανάγνωση και κυρίως ενεργοποιεί το βίωμα κινητοποιώντας μνήμες και συναισθήματα για τη Μαραλά της δικής μας ζωής. Τα ταξίδια που πραγματώσαμε, έχοντας στο σακούλι της ψυχής μας τα πρώτα

παραμύθια, τις πρώτες μας λέξεις, από εκείνους τους πρώτους σημαντικούς ανθρώπους και τόπους που θα 'ναι για πάντα οι ρίζες μας.

Υποσημείωση:

1. Οι σελ. από εδώ κι έπειτα παραπέμπουν στο: Φραγκεσκάκη, Χ. (2013). *Μαραλά, η Μάνα των Παραμυθιών*. Αθήνα: Πατάκης.

Βιβλιογραφία:

Πρωτογενής:

Φραγκεσκάκη, Χ. (2013). *Μαραλά, η Μάνα των Παραμυθιών*. Αθήνα: Πατάκης.

Δευτερογενής:

Αναγνωστοπούλου, Δ. (2002). *Λογοτεχνική πρόσληψη στην προσχολική και πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.

Βρεττάκος, Ν. (1984). *Ηλιακός Λύχνος*. Αθήνα: Τρία Φύλλα.

Βρεττάκος, Ν. (1961). *Το βάθος του κόσμου*. Αθήνα: Τυπογραφικές εγκαταστάσεις Ανδρέα Ματαράγκα.

Bachelard, G. (1985). *Το νερό και τα όνειρα: δοκίμιο πάνω στη φαντασία της ύλης*. Μετ. Έ. Τσούτη. Αθήνα: Χατζηνικολής.

Bachelard, G. (1982) *Η ποιητική του χώρου*. Μετ. Ε. Βέλτσου – Ι. Δ. Χατζηνικολής. Αθήνα: Χατζηνικολής.

Bowers, M. A. (2004). *Magic(al) Realism*. London and New York: Routledge.

Cooper, J. S. (1983). *Ο θαυμαστός κόσμος των παραμυθιών. Αλληγορίες της εσωτερικής ζωής-Πορεία προς την ωριμότητα*. Μετ. Θ. Μαλαμόπουλος. Αθήνα: Θυμάρι.

Kirk, G.S.- Raven J. E. & Schofield M. (2006). *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*. Μετ. Δ. Κούρτοβικ,. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Long, A.A. (1993). «Ο κοσμολογικός κύκλος του Εμπεδοκλή», στο: Μουρελάτος Αλ. Φ. (Επιμ.) *Οι Προσωκρατικοί. Συλλογή κριτικών δοκιμίων* (τόμ. Β'). Μετ. Φ Τσιγγάνου κ.ά.. Αθήνα: Εκπαιδευτήρια Κωστέα-Γείτονα, σσ. 529-566.

Kirk, G.S. (1993). «Η φυσική μεταβολή στον Ηράκλειτο», στο: Μουρελάτος Αλ. Φ. (Επιμ.) *Οι Προσωκρατικοί. Συλλογή κριτικών δοκιμίων* (τόμ. Β'). Μετ. Φ Τσιγγάνου κ.ά.. Αθήνα: Εκπαιδευτήρια Κωστέα-Γείτονα, σσ. 263-273.

Lüthi, M. (2018). *Το λαϊκό παραμύθι ως ποίηση Αισθητική και ανθρωπολογία*. Μετ. Ε. Κατρινάκη. Αθήνα: Πατάκης.

Morin, E. (1990). «Η οικολογικοποίηση της σκέψης». Στο Καραμπελιάς, Γ. (Επιμ.) *Η οικολογικοποίηση της σκέψης*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις «Κομμούνα», σσ. 19-39.

Bookchin, M. (1992). *Τι είναι Κοινωνική Οικολογία*. Μτφρ. Μ. Κορακιανίτης Αθήνα: Βιβλιόπολις.

Σαμαρά, Ζ. (1987). *Προοπτικές του κειμένου*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.

Παπαδάτος, Γ. Σ. (2011). «Το φυσικό περιβάλλον στο έργο της Μάρως Λοΐζου». Στο Κατσίκη-Γκίβαλου, Α. & Πολίτης, Δ. (Επιμ.) *Η Πολιτεία... της Μάρως Λοΐζου* (Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 9 Μαΐου 2009). Αθήνα: Πατάκης, σσ.170-194.

Παπαδάτος, Γ. Σ. (2014). *Το παιδικό βιβλίο στην εκπαίδευση και στην κοινωνία*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.

Παπανικολάου, Ρ.-Τσιλιμένη, Τ. (1992). *Η παιδική λογοτεχνία στο Νηπιαγωγείο-Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Παπαντωνάκης, Γ. Δ. (2009). *Θεωρίες Λογοτεχνίας κι ερμηνευτικές προσεγγίσεις κειμένων για παιδιά και για νέους*. Αθήνα: Πατάκης.

Πλάτωνος Κρατύλος (1956). Μτφρ. Η. Λάγιος. Αθήνα: Δαίδαλος- Ι. Ζαχαρόπουλος.

Πολίτης, Δ. (2011). «Ποιητικές μυθοπλασίες και ονειρικές πραγματικότητες: Η φαντασία στο λογοτεχνικό έργο για παιδιά της Μάρως Λοΐζου». Στο Κατσίκη-Γκίβαλου, Α. & Πολίτης, Δ. (Επιμ.) *Η Πολιτεία... της Μάρως Λοΐζου* (Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 9 Μαΐου 2009). Αθήνα: Πατάκης, 95-116.

Propp, Vl. (1987). *Μορφολογία του παραμυθιού. Η διαμάχη με τον Κλοντ-Λεβί- Στρως και άλλα κείμενα*. Μετ. Αρ. Παρίση. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα.